

УДК 37(477)(09)«1905/1920»

Наталія Горбатюк,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри хімії, екології та методики їх навчання
УДПУ імені Павла Тичини

РОЗВИТОК ІДЕЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ НА ПРИНЦИПІ НАРОДНОСТІ (1905-1920 рр.)

У статті висвітлено проблему розвитку ідеї національного виховання на принципі народності у період 1905–1920 рр. Встановлено, що генераторами ідеї народності у вихованні були С. Русова, Я. Чепіга та ін. Розкрито, що розвиваючи ідеї національної школи з рідною мовою навчання, педагоги створили науково-теоретичну базу для її розбудови, а також збагатили нею вітчизняну педагогічну науку, зокрема теорію виховання. Доведено, що ядром ідеї національного виховання є принцип народності, який необхідно впроваджувати через рідну мову, рідну історію, фольклор, казки та ін., що є актуальним на даний час.

Ключові слова: національна ідея, національне виховання, народність, принцип, український народ, рідна мова, вчитель, фольклор.

В статье раскрыто развитие идеи национального воспитания на принципе народности в 1905–1920 гг. Определено, что генераторами идеи народности в воспитании были С. Русова, Я. Чепига и др. Раскрыто, что развивая идеи национальной школы с родным языком обучения, педагоги создали научно-теоретическую базу для ее развития, а также обогатили отечественную педагогическую науку, в частности теорию воспитания. Доведено, что ядром идеи национального воспитания является принцип народности, который необходимо внедрять через родной язык, родную историю, фольклор, сказки.

Ключовые слова: национальная идея, национальное воспитание, народность, принцип, украинский народ, родной язык, учитель, фольклор.

The article deals with the problem of the development of the idea of national education on the principle of nationality in the period 1905-1920. It has been established that the generators of the idea of the nationality in education were S. Rusova, Y. Chepyga and others. It has been that discovered that developing the ideas of a national school with a native language of instruction, the teachers created the scientific and theoretical basis for its development, attached great importance to the education of children on the basis of Ukrainian traditions, customs, ceremonies, etc., and also enriched the native pedagogical science with it, in particular the theory of education. It has been proved that the principle of nationality is the core of the idea of national educational, which needs

to be implemented through the native language, native history, folklore, fairy tales, etc., which is relevant at the present time.

Key words: *national idea, national education, nation, principle, Ukrainian people, native language, teacher, folklore.*

Кардинальні політичні, економічні, соціальні зміни в освіті потребують нового переосмислення в підходах до виховання підростаючого покоління – у визначенні його мети, змісту, форм та методів. Одним із пріоритетних напрямів державної політики сьогодні щодо розвитку освіти є формування національних та загальнолюдських цінностей.

Важливою складовою змісту національного виховання є принцип народності як принцип виховання, який звернений до джерел народної культури і опирається на ментальне поле національної свідомості. Українська народність своїми глибокими коріннями сягає культурної спадщини давньоруської народності.

Принцип народності у вихованні набув подальшого розвитку в «період становлення національної системи освіти й виховання, внесення національного компонента в структуру педагогічної науки» [13, с. 58].

Значний внесок у розробку ідеї національного виховання на принципі народності зробили вітчизняні педагоги: С. Русова, Я. Чепіга, В. Сухомлинський та ін. Способи реалізації принципів національного виховання в практичній діяльності педагогів розглянуто в дослідженнях І. Беха, Л. Качинської, М. Красовицького, А. Розенберга й інших.

Творча група науковців та педагогів-практиків за загальною редакцією В. Кузя, Ю. Руденка, З. Сергійчук розробила концептуальні положення з основ національного виховання: педагогіку народного календаря, педагогіку народознавства, українську козацьку педагогіку, українську національну систему виховання, в яких розкривається національне виховання, його сутність, особливості, філософські основи, зародження, становлення і ін.

У контексті народності як принципу виховання молодого покоління вибудовують свої авторські концепції М. Стельмахович, О. Вишневський. Так, М. Стельмахович, розробляючи концепцію реформування педагогічної науки в Українській державі, підкреслював, що маємо створювати й розвивати рідні українські школи, на основі української етнопедагогіки та традицій українського шкільництва. На його думку, необхідно враховувати самотність української педагогічної культури, національну вдачу української дитини та досягнення наукового прогресу [11, с. 139].

Між іншим у концепції демократизації українського виховання О. Вишневського підкреслено, що однією із важливих ознак людської натури є почуття національного, яке має неабияке значення в процесі виховання. Національне виховання, ставить собі за мету, – зазначає автор концепції, – «прищепити дітям віру в українську ідею, що втілює прагнення до державності і соборності; розвинути почуття любові до свого народу і

шанобливе ставлення до власної культури, мови, традицій; утвердити пошану до державної символіки і Конституції України; відродити почуття національної гідності і самоповаги тощо» [2, с. 93]. У цій концепції О. Вишневський вказує на те, що система вартостей є фундаментом виховання.

Зазначені дослідження безсумнівно здійснили певний внесок в розвиток національного виховання, проте термін «народність» не вживається (крім однієї, Концепція національного виховання (1994) та не розкривається її сутнісна характеристика.

Метою статті є розкриття розвитку принципу народності у вихованні у педагогічній думці 1905–1920 роках.

Впродовж 1905–1920 рр. відбувається піднесення національної ідеї у суспільстві і працях М. Грушевського, Д. Донцова, С. Єфремова, І. Франка, В. Винниченка, виходять часописи українською мовою, а саме: «Молода Україна» (1908–1914), «Дзвін» (1907–1914), «Рілля» (1910–1917), «Українська хата» (1909–1914), «Світло» (1910–1914), «Народня справа» (1918–1919), «Світова зірниця» (1906–1917), «Книгарь» (1917–1919), «Україна» (1919–1920), «Рідний край» (1905–1916), «Просвіта» (1907), «Вільна українська школа» (1917–1920). Після 1905 року ідея національного визволення України набула такого звучання і актуальності, що навіть у Росії виходили україномовні часописи: у Петербурзі – «Вільна Україна» (1906), у Москві – «Украинская жизнь» (1912–1917). Після 1905 року «виникло Київське наукове товариство, що відкрито заявило про свої наміри розвивати й популяризувати різноманітні галузі знань, користуючись українською мовою. Кількість його членів швидко росла – з 54 у 1907 році до 98 у 1912 р. о 161 у 1916 р. Проте уряд усе ще знаходив способи обмежувати видання українських книжок» [12, с. 268]. Це був період наростаючих змін. Традиційний устрій почав розвалюватися на всіх рівнях і у всіх галузях, скрізь проступали ознаки пошуків нових шляхів. Параметри культурного дискурсу обмежувались поняттями відродження, національності, культура, народ. За словами С. Павличко криза народництва й народницької традиції, а також проникнення в українську культуру західних ідей були характерною ознакою українського кінця віку [7, с. 27].

Принцип народності у вихованні генетично пов'язаний з політичним народництвом. В основі політичного народництва лежала концепція народу як селянства. Також цю проблему бачили багато вчених кінця XIX – початку XX ст., зокрема І. Франко. Ширше поняття «народ» осмислював В. Винниченко («Голота», «Краса і сила»). В. Винниченко відходить від традиційної ідеалізації народу, по-новому висвітлює його як суспільний феномен.

Суспільно-політичне життя, його проблеми мали вирішальний вплив на становлення педагогічної науки. Про це свідчать публікації в педагогічному часописі «Світло». Більшість дослідників ототожнювали поняття «народне» і національне, а принцип народності у вихованні розглядався в національному аспекті (О. Верховуб, С. Волох, Д. Збір, Д. Пісочинець, В. Поточний, С. Русова, С. Чалий, Я. Чепіга, С. Черкасенко).

У працях видатних громадських діячів та педагогів початку ХХ століття М. Грушевського, Б. Грінченка, М. Василенка, С. Русової, С. Сірополка, І. Стешенка, Ф. Сушицького, І. Юцишина визнано принцип народності, народну філософію, а національні ідеали – основоположними у вихованні. Актуальною стає необхідність націоналізації шкільництва, тобто пристосувати школу до потреб українського суспільства, його життя. Національне виховання вважалося пріоритетним у діяльності школи, а його найважливішими засобами – рідна мова, історія, звичаї, традиції, обряди, фольклор. Мета виховання, на думку педагогів цього часу, – це утвердження національної свідомості, чеснот, волі, розуму, душі. Так, О. Верходуб у статті «На крилах рідної пісні», що була надрукована в журналі «Світло», писав: «Коли позбувся народ всього, то що ж лишилося занедбаному краєві, що в ті часи давньої давнини лишилось бідному окраденому народові українському? Лишилися рідна мова, рідна пісня! Вони і тільки вони були в ті часи єдиними показниками того національного вогню, що безупинно жеврів в глибинах народного духа, вони були тими символами, тими євангельськими зернами гірчичними, що вказували на майбутнє життя й розвиток нашого національного організму... На протязі віків рідна мова разом з піснею були для всього українського народу тим невичерпанним джерелом, відкіля наступні покоління набирались сили, мудрості життя, снаги й завзяття... На цьому шляху відродження рідна пісня відіграла чи не найбільшу роль і з певністю можна сказати, що її значіння в соціально-національній педагогіці ще не досить оцінено...» [1, с. 7–8]. Автор пропонує перенести народну пісню в школу, яка сприятиме розвитку здорового естетичного смаку, виховуватиме згідно «з принципами добра і правди». На його думку, за допомогою народної пісні дитина зможе засвоювати емоційно ті культурні цінності, які не можна засвоїти через слово, малюнок чи живий приклад, адже пісня «подібно Богові зазирає в дитячі душі» [1, с. 10–11].

На виховний потенціал фольклору, як засобу народної педагогіки, вказувала і С. Русова. В останній чверті ХІХ ст. і на початку ХХ ст. серед педагогів точилася дискусія стосовно доцільності використання народної казки у виховному процесі школи. Так, Д. Феоктистов вказував на те, щоб діти читали казки, але й читали ту літературу, яка має реальний зміст, а Толль поставав проти казки. У статті «В оборону казки» С. Русова писала: «Казка й дитина щось таке споріднене, вони так одне з другим зрослися, що як би педагоги не намагалися вигонити казку з дитячої хати, вона таки там пануватиме, бо вона природно відповідає вимогам дитячого розуму, а ті людські відносини по казках такі прості й зрозумілі, що дитина може щиро спочувати лихові й недолі, радіти перемозі й щастю казкових героїв» [8, с. 4].

Про виховний потенціал фольклору необхідність його вивчення в народній школі йдеться в статті С. Русової «З з'їзду учителів», де вона веде мову про закінчення I Всеросійського з'їзду по народній освіті та його

значення. Так, у доповіді С. Чалого про «українську школу» доводиться необхідність піднесення принципу народності в навчанні і вихованні, зокрема, організації кафедри українського фольклору в університетах Києва, Харькова, Одеси [9, с. 10].

В усіх доповідях, проголошених на Всеросійському з'їзді учителів, червоною ниткою проходить вимога, щоб «школа відповідала своїм завданням виховання й навчання, вона мусить бути близькою, рідною людности своєю мовою й своїм складом...» [9, с. 11]. Матеріали з'їзду по суті свідчать, що питання принципу народності в контексті національного виховання було одним із пріоритетних. Свідченням цього є резолюція за українську школу, «комісія по инородческій школі» Всеросійського з'їзду учителів визнала за необхідне: «...щоб по усіх місцевостях з українською людністю усе навчання провадилося б на українській мові; щоб навчання російській мові, яко обов'язковому предмету, розпочиналося лиш на третій рік науки..., щоб по школах вчили української мови, української історії й географії; щоб шкільні підручники й усякі підсобні книжки й малюнки дотикалися життя українського люду й природи краю ...» [9 с. 11].

Якщо в контексті формування принципу народності у вихованні С. Русова, О. Верховдуб, В. Поточний вели мову про опору на народну культуру, то Гр. Наш – про усвідомлення приналежності до свого народу, гордості і шани до його минулого в змісті вивчення історії, яку пропонував так викладати, «щоб дати дитині правдиве, систематичне й міцне національне виховання...». Автор пропонував використати виховний потенціал рідної історії і за його допомогою «виплекати, розвинути в своїх дітях не тільки любов до рідної нації, а й ту розумову свідомість вартості своєї нації, що зветься національними гордощами» [6, с. 40, 38].

Гр. Наш пропонував кардинально змінити методіку викладання історії в народній школі і пропонував: «...історію викладати так, щоб дитина з самого початку й до самого кінця курсу відчувала, що вчить вона не про когось, а про себе, про своїх батьків, дідів, прадідів, про свій рід...» [6, с. 41]. Концептуальна стаття Гр. Нашого набула звучання, про що свідчать відгуки в педагогічній пресі того часу. Автор пізніше підготував підручник з історії для народних шкіл, який повністю відповідав принципу народності у вихованні. Автор розглядає такі питання як сутність сім'ї, влада хазяїна (господаря) у ній, стосунки між ними членами сім'ї, значення спільної праці і «все це робиться в живій розмові запитаннями про знайоме сімейне життя, натяканнями, порівняннями». Вчений пропонував спочатку ознайомити дітей з поняттям «сімейний закон», найвища влада в сім'ї і з тією метою, щоб «далі легше було їм зрозуміти, що таке верховна влада, державний закон і т. ін. Коли діти на сім'ї добре розберуть і вияснять стосунки господаря до членів сім'ї та навпаки, вагу сімейного закону і та ін., то тоді легко ці поняття розширити до поняття про верховну владу, державний закон і т. ін., звернувши лише увагу на різницю в обсягу території їх опанування» [3, с. 14].

Отож, Гр. Наш розглядав принцип народності у вихованні як моральну ідею, суть якої у злитті особистих прагнень з волею народу, через ототожнення особистого блага з благом народним. А у такому змісті виховання стає підготовкою для служіння Батьківщині.

У педагогічних поглядах періоду 1905–1920 рр. основою принципу народності у вихованні є рідна мова. На її непересічне значення вказували С. Чалий у праці «Український учитель і діти без мови» (Світло. – 1913. – № 2), Я. Чепіга «Національність і національна школа» (Світло. – 1910. – № 1), С. Черкасенко «Народні вчителі й рідна школа» (Світло. – 1913. – № 1), С. Русова «Справа народної освіти на Україні» (Світло. – 1911. – №1), С. Єфремов «Голос природи» (Світло. – 1913. – № 1) та багато інших педагогів та громадських діячів.

Хвиля національного піднесення у період 1905–1920 років досягла свого апогею. Свідомі педагоги докладали значних зусиль до створення нової школи, яка будувалася б на принципі народності. Проект такої школи, автором якого був Я. Чепіга, було опубліковано у 1913 році у журналі «Світло». На його думку, стара школа не задовольняла вимог народу, оскільки була «вся збудована на задаванні уроків по книжці і вислухованні цих знаттів учителем, ...що гнітила творчий дух дитини...» [14, с. 12–13]. Суть проекту нової школи мала відповідати одному з головних принципів організації освіти, – принципу народності, який забезпечує постійну опору на народну культуру, національну спрямованість виховання, усвідомлення приналежності до свого народу, відповідальності за його минуле і майбутнє. Згідно проекту нова школа повинна будуватися відповідно до потреб народу, специфічними особливостями його менталітету та специфічними особливостями України. Я. Чепіга у своєму проекті наполягав на тому, щоб дитина «свідомо і певно користувалася рідною мовою при викладі своїх думок, знаттів, викладів з свого й чужого життя, уміння оповідати все вчитане в книзі і писати ясно й правильно літературною мовою свого народу» [4, с. 16]. На його думку, читання рідною мовою повинно бути виховною силою в руках учителя. Він радив через читання дитиною кращих зразків народної літератури сформувати у неї вищі ідеали українського народу, адже органічний зв'язок уроків читання з народною творчістю допоможе виховати достойних спадкоємців культурних здобутків свого народу. Вивчення історії автор проекту пропонує почати з усвідомлення історії свого народу, адже це «виховує й освітить дитину національно; збудить свідомість своєї належності до своєї нації, її минулого. Підтримає в дитині життєвий дух, повний енергії і бажання зберегти в собі і виховати душевні прикмети, достоїнства і чесноти свого народу» [14 с. 19].

Я. Чепіга в основу концепції нової школи поклав народну педагогіку, згідно якої визначив провідні напрями виховання – моральне, трудове, естетичне, релігійне, фізичне.

Таким чином, мета освіти, за Я. Чепігою, – «це вільний, усебічний, гармонійний розвиток особистості, який ґрунтується на принципах народності,

гуманізму, демократизму, природовідповідності виховання» [4, с. 148].

У 1917–1920 роках відбулися зміни в житті українського народу – революція та будівництво власної держави, яке пов'язане з відродженням культури, школи, рідної мови.

Піклування про народну освіту в перший період взяло на себе українське учительство, яке впровадило в життя українізацію школи. Тимчасовий російський уряд 28 березня 1917 р. ухвалив допустити в школах Київської шкільної округи «навчання усіх предметів українською мовою при умові забезпечення учнів не українців навчанням в російській мові» [10, с. 468]

15–20 грудня 1917 р. відбулася нарада у справі організації Народної Освіти на Україні. На нараді було зазначено, що народна освіта, дошкільна, шкільна і позашкільна – це найважливіші підвалини кожного народу, держави. У постановах і резолюціях, ухвалених нарадою вказувалося на те, що в УНР нова вільна школа має будуватися на ґрунті рідного народу, вона повинна бути національною, і завідування нею має бути передане до рук даної національності. Також підкреслювалося, що народну освіту необхідно будувати на принципі «признання виняткової і рішучої ролі, в справі виховання і навчання рідної мови, укладу життя і дитячої психіки даної національності» [5, с. 63]. Це були першу кроки українізації, а більш вагомі освітні законопроекти, пов'язані з нею, були прийняті після проголошення УНР.

У 1918–1919 рр. молода українська держава надавала значну увагу розвитку принципу народності у вихованні, а важливим чинником його є рідна мова. У цей період в школах вивчалися дисципліни українознавчого циклу. В Україні створювалася українська національна школа.

Отже, ідеї національного виховання на принципі народності належить чільне місце в педагогічній спадщині педагогів С. Русової, Я. Чепіги та ін., які активно працювали в царині освіти в період УНР. Народність як принцип виховання висвітлена в їх працях і в 1917–1920 рр., і пізніше.

Саме в цей час (1917–1920 рр.) відбувалося створення української держави, що сприяло становленню національної системи освіти та виховання на принципі народності. Такі особистості як С. Русова, Я. Чепіга у цей період торували нові шляхи розвитку принципу народності у вихованні, вони піднесли ідею народності на новий щабель, відповідно до суспільно-політичних умов запитів початку ХХ століття.

Таким чином, дослідження ідеї національного виховання на принципі народності показало, що важливим для нього був період 1905–1920 рр. Проголошення української державності, становлення та розвиток національної освіти та виховання, пробудження національної самосвідомості – це особливий етап у історії. Зміни, які відбулися в житті українського народу, пов'язані з відродженням культури, школи, рідної мови. У цей період молода держава приділяла увагу розвитку ідеї народності у вихованні, українізації освіти.

С. Русова, Я. Чепіга, Гр. Наш – відомі постаті цього періоду, їх праці актуальні й сьогодні, оскільки спрямовувалися на розбудову національної

системи виховання і стали фундаментальною основою розробки питань теорії виховання, а надто народності як принципу. Ці вчені-педагоги пропагували ідею національного виховання на основі народності, вболівали за національну школу з рідною мовою навчання.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в узагальненні ідеї національного виховання не тільки на принципі народності, а й на принципах природовідповідності, культуровідповідності для формування сучасної національної ідеї.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Верходуб О. На крилах рідної пісні / О. Верходуб // Світло. – 1913. – № 4. – С. 6–12.
2. Вишневецький О. Концепція демократизації українського виховання / Омелян Вишневецький // Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні: педагогічні концепції. – К.: Школяр, 1997. – С. 78–122.
3. Григор'єв-Наш Історія України в народних думках та піснях / Григор'єв-Наш. – К.: Веселка, 1993. – 271 с.
4. Замашкіна О. Д. Ідеї розвивального навчання в історико-педагогічному доробку вітчизняних дослідників першої третини ХХ ст. / О. Д. Замашкіна // Педагогіка і психологія. – 2007. – № 3. – С. 140–150.
5. Народа в справі організації Народної Освіти на Україні 15–20 грудня 1917 р. // Вільна українська школа. – 1918. – № 5–6. – С. 53–66.
6. Наш Гр. Про навчання дітей рідної історії / Гр. Наш // Світло. – 1911. – № 7. – С. 36–41.
7. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі: монографія / Соломія Павличко. – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – К.: Либідь, 1999. – 447 с.
8. Русова С. В оборону казки / С. Русова // Світло. – 1913. – № 7. – С. 3–8.
9. Русова С. З з'їзду учителів / С. Русова // Світло. – 1914. – № 5. – С. 6–19.
10. Сірополко С. Історія Освіти в Україні: монографія / Степан Сірополко. – К.: Наукова думка, 2001. – 912 с.
11. Стельмахович М. Концепція реформування педагогічної науки в Українській Державі / Михайло Стельмахович // Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні: педагогічні концепції. – К.: Школяр, 1997. – С. 23–148.
12. Субтельний О. Україна: історія / Орест Субтельний; [пер. з англ. Ю. І. Шевчука]. – К.: Либідь, 1991. – 512 с.
13. Сухомлинська О. В. Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру / О. В. Сухомлинська // Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. – К.: А.П.Н., 2003. – С. 47–66.
14. Чепіга Я. Проект української школи (3-й, 4-й, 5-й і 6-й рік навчання) / Я. Чепіга // Світло. – 1913. – № 4. – С. 12–29.